

УДК 346.1

Роман Шабанов,

докт. юрид. наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права
Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Микола Ждан,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права
Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ: СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Статтю присвячено розкриттю питання співвідношення норм матеріального та процесуального права досудового врегулювання господарських спорів. Визначено, що за своїм правовим характером відносини із досудового (претензійного) розв'язання господарського спору є матеріальними, а не процесуальними. На наше переконання, регулювання порядку досудового врегулювання господарських спорів не повинно обмежуватися рамками лише ст. 222 Господарського кодексу України, а має визначитися окремим розділом, для того щоб чітко встановити порядок реалізації господарсько-правової відповідальності (порядок і строки пред'явлення та розгляду претензії, повідомлення заявника про результати розгляду претензії). Норми Господарського процесуального кодексу України повинні бути спрямовані виключно на регулювання обов'язкового порядку здійснення господарського судочинства уповноваженим судовим органом. Вважаємо, що встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

Ключові слова: господарські спори, досудове врегулювання, претензія, судовий захист.

Постановка проблеми. Досудовий порядок врегулювання спорів є сукупністю заходів, що здійснюються стороною, права якої порушено, для безпосереднього вирішення спору зі стороною, яка є порушником майнових прав чи інтересів. У загальному вигляді досудове врегулювання спорів являє собою систему заходів, що здійснюються підприємствами та організаціями, для безпосереднього вирішення конфлікту до звернення до суду. Таке врегулювання містить у собі не тільки пред'явлення претензій та інших вимог протилежній стороні, але і припускає розгляд та добровільне задоволення вимог сторони, що пред'явила претензію у разі її законності й обґрунтованості. Досудове врегулювання розбіжностей застосовується під час вирішення конфліктів, які, зокрема, виникли з господарських правовідносин. Метою досудового врегулювання господарських спорів є усунення негативного впливу на господарську діяльність з боку контрагентів або запобігання такому. Найбільш значною особливістю досудового врегулювання господарських спорів є закріплення відповідного порядку як у процесуальних, так і матеріальних джерелах права. У цьому сен-

сі прийняття нової редакції Господарського процесуального кодексу України від 03 жовтня 2017 року (далі – ГПК України) [1] змушує переглядати теоретичні засади розуміння порядку досудового вирішення господарських спорів.

Метою статті є розкриття питання співвідношення норм матеріального та процесуального права досудового врегулювання господарських спорів.

Виклад основного матеріалу статті. До моменту внесення змін у ГПК України від 03 жовтня 2017 року положення щодо досудового врегулювання господарських спорів містились у ст. 5–11 розділу II ГПК України. «Нова» редакція ГПК України такого розділу не містить, а, замість нього, загальні засади досудового порядку вирішення господарських спорів закріплюються у двох частинах ст. 19 ГПК України [1].

Основним правилом застосування досудового врегулювання господарських спорів у ст. 5 ГПК України було те, що сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Важливим було й те,

що досудовий порядок вирішення господарських спорів не поширювався на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно.

У свою чергу, ч. 1 ст. 19 «нового» ГПК України трансформує зазначене правило з «дозволено усе, що не заборонено законом» на «дозволено все, що не є обов'язковим», закріплюючи, що «сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом». Тобто законодавець, визнаючи у ст. 4 оновленого ГПК України, що «право на звернення до господарського суду в установленому цим Кодексом порядку гарантується», та підкреслюючи, що «ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом», по суті, нівелює дане положення, а також ставить під сумнів конституційне положення ч. 1 ст. 55 Конституції України, що містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші обмеження прав та свобод [2]. Крім того, зі змісту ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення випливає, що кожен із суб'єктів правовідносин у разі виникнення спору може звернутися до суду за його вирішенням [3]. Причому у справах, щодо яких передбачений обов'язковий досудовий порядок врегулювання, у позовній заяві тепер повинні міститись відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору (п. 6 ч. 3 ст. 162 ГПК України), а суди мають повертати заяву, якщо до неї не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у разі, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом (п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України).

Слід зазначити, що до 2002 року обов'язковість досудового врегулювання господарських спорів також була обов'язковою стадією господарського процесу. Так, у ст. 63 ГПК України зазначалося, що у разі неподан-

ня доказів про вжиття заходів досудового врегулювання спору позовна заява повертається. Тоді першим кроком на шляху вирішення цієї проблеми стала постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9, у п. 8 якої з посиланням на ст. 124 Конституції України зазначено: «Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку» [4]. У рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)» від 09 червня 2002 року було визначено, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. Тим самим Конституційний Суд України встановив, що наявність договірних правил досудового врегулювання спорів не є перешкодою для звернення до суду з позовом [5].

У тому ж рішенні Конституційного Суду України вказувалося, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту [5].

Згодом на підставі рішення Конституційного Суду України від 09 червня 2002 року був прийнятий Закон України від 23 червня 2005 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відносного досудового врегулювання спорів», яким було виключено положення п. 7 ч. 1 ст. 63 ГПК України: «у випадках неподання доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору, позовна заява повертається», і тим самим визначено, що досудовий порядок врегулювання господарських спорів не може бути обов'язковою умовою (стадією) для подаль-

шого розгляду справи господарським судом. Крім того, у 2005 році законом було внесено зміни і до ч. 1 ст. 5, якими встановлено, що сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою [6]. Це остаточно визначило досудовий порядок вирішення спорів як альтернативний, а не обов'язковий.

Тобто після внесення змін до ГПК України претензійний порядок вирішення спору став правом суб'єктів господарювання, а не обов'язком. Обов'язковість його застосування могла зводитись виключно до волі учасників, яку вони мали можливість закріпити в договорі у формі застереження про те, що спори між ними, які пов'язані з укладенням, розірванням, виконанням цього договору, можуть бути передані на вирішення господарського суду лише за умови додержання порядку досудового врегулювання.

З того часу не стихала дискусія щодо необхідності відновлення або відсутності потреби в обов'язковому досудовому порядку вирішення господарських спорів. Здебільшого як науковці, так і практики виступали за добро-вільність досудового вирішення господарських спорів [7; 8; 9]. Однак, наприклад, Г. В. Ямпольський зайняв позицію незгоди з висновком Конституційного Суду України, вказуючи, що встановлена законом можливість укладення учасниками спірного матеріального правовідношення угоди про дотримання у разі виникнення спору обов'язкового для них попереднього порядку його вирішення, введення законом такого порядку за деякими категоріями справ не суперечить конституційному праву на захист, оскільки після його дотримання перепони для звернення до суду будуть усунені. Вчений підкреслює, що у ГПК України законодавець ставить чимало передумов для звернення до господарського суду, як-от: сплата судового збору (ст. 45 ГПК України) або надсилання копії позовної заяви та доданих до неї документів іншій стороні спору (ст. 56 ГПК України) – ці умови мають обов'язковий характер та, безперечно, не обмежують особу в реалізації її процесуального права [10, с. 234–235].

У судовій практиці мали місце випадки, коли суди відмовляли у задоволенні позовних вимог через непроведення досудового порядку врегулювання господарського спору. Наприклад, у справі № 910/29460/14-г було встановлено, що позивачем не було дотримано порядку заявлення претензії у порядку, передбаченому статтею 29 Угоди про міжнародне залізничне вантажне сполучення, а стаття 30 вказаної Угоди виключає можливість задоволення пред'явленого позову [11]. Як наслідок, суд відмовив у задоволен-

ні позовних вимог у повному обсязі. У цьому разі суд виходив із того, що в разі, коли в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Тобто випадків обов'язковості досудового врегулювання господарського спору після внесення змін до ГПК України від 23 червня 2005 року було два: коли сторони прямо передбачили в договорі, що спори між ними щодо укладення, виконання та розірвання договору будуть передані на вирішення господарського суду лише за умови дотримання досудового врегулювання, або ж коли існує імперативний припис у міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

02 червня 2016 року Законом України № 1401-VIII до розділу VIII Конституції України були внесені зміни, пов'язані з проведенням судової реформи. Відповідно до проведених змін тепер ч. 4 ст. 124 Конституції України сформульована таким чином: «Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору». Варто зазначити, що Конституційна Комісія, утворена Указом Президента України від 03 березня 2015 року для аналізу доцільності змін до розділу VIII Конституції України, до складу якої входили судді Вищого господарського суду, висловила проти запровадження обов'язкового досудового порядку врегулювання господарських спорів. На переконання Комісії, застосування досудових процедур повинно залишатися правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту [12].

Аналогічна позиція щодо стимулювання та заохочення використання суб'єктами правовідносин досудових можливостей примирення викладена й у багатьох рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи. В європейських документах йдеться саме про «вжиття заходів зі сприяння», а не встановлення обов'язковості досудового врегулювання спорів. Одночасно звертається увага на те, що право на доступ до правосуддя і на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, «є однією з основних ознак демократичного суспільства» [12]. У цьому сенсі вчинення Україною, особливо на шляху до євроінтеграції, такого кроку, як обмеження права на судовий захист через запровадження обов'язкового досудового врегулювання спорів (навіть лише у випадках, встановлених законодавством), може неоднозначно сприйматися з точки зору розуміння і га-

рантій статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак, коли відповідні зміни до Конституції України були все ж таки внесені, настала черга реформування процесуального законодавства, обов'язковість досудового порядку вирішення спорів у визначених законодавством випадках була відновлена як у цивільному, так і у господарському процесі. Як вказує Ю. Олійник, відповідно, рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 року № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) натеper не може братися до уваги, оскільки, наприклад, стаття 188 ГК України передбачає досудове врегулювання у разі зміни та розірвання господарських договорів [13].

У цьому аспекті найцікавішим є те, що законодавець, встановлюючи можливість обов'язкового досудового врегулювання господарських спорів, повністю виключив у новій редакції ГПК України правила стосовно її здійснення. Тому натеper єдиним нормативно-правовим актом, де можна знайти правила ведення претензійного порядку врегулювання господарського спору, є ст. 222 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [14]. При чому ГПК України у ч. 2 ст. 19, по суті, робить відсилку до ГК України, повторюючи положення ч. 1 ст. 222, що особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову [14].

Чинна редакція ст. 222 ГК України закріплює право на звернення з претензією до порушника права чи законного інтересу з метою відшкодування збитків або застосування інших санкцій, а також відновлення порушеного права; зміст претензії; перелік документів, що підтверджують вимоги заявника; правила підписання претензії; строки розгляду претензії; право на проведення експертизи або вчинення інших дій для забезпечення досудового врегулювання спору; форму відповіді на претензію. Натомість неврегульованими наразі залишаються питання щодо дій отримувача претензії, коли до неї не додано всі документи, необхідні для її розгляду, та строки витребування потрібних документів (було у ст. 7 ГПК України); змісту відповіді на претензію та порядок дій заявника у разі часткового задоволення у сенсі повернення, надісланих з претензією документів; правила складання платіжної вимоги-доручення, що була додана до претензії, та відповідальності за необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми (було у ст. 8 ГПК України); специфіки досудового врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та

розірвання господарських договорів (було у ст. 11 ГПК України).

Видається, що врегулювання усіх означених дій піддалось лібералізації і тепер передається на власний розсуд суб'єктів господарського спору, через що навряд чи буде досягнута основна ціль законодавця, вкладаєна у ліквідацію правил досудового врегулювання господарських спорів, – зменшення навантаження на господарські суди. Адже відсутність чітких правил порядку досудового врегулювання господарських спорів створить ще більший пласт справ, у яких сторони будуть посилатись на недотримання взаємних зобов'язань за претензійним застереженням у договорі. Крім того, сумнівним є сподівання на те, що лібералізована процедура досудового вирішення господарських спорів збільшить ефективність врегулювання розбіжностей, які виникають у господарських правовідносинах. Скоріш навпаки, брак конкретизованих положень такої процедури затягуватиме суб'єктів господарювання у нескінченний претензійний процес, що гальмуватиме економічний розвиток країни.

З іншого погляду, залишення порядку досудового врегулювання господарських спорів тільки у нормах матеріального права є слушним нововведенням, оскільки відповідає сутності претензійного застереження, яке походить із договірних, а не процесуальних відносин. Наявність у процесуальному законодавстві положень, що передбачають втручання у матеріальні правовідносини, не відповідає загальним засадам здійснення господарювання, котре є самостійним видом діяльності як за своїм характером, так і за наслідками. Тільки у разі, коли має місце неможливість урегулювання виниклих розбіжностей у претензійному порядку, сторони можуть вдатись до судового порядку вирішення спору. Цей аргумент, до речі, ще раз свідчить про недоцільність обов'язковості досудового порядку вирішення господарських спорів, навіть тих, у яких проглядається державний інтерес.

Висновки

За своїм правовим характером відносини із досудового (претензійного) розв'язання господарського спору є матеріальними, а не процесуальними. Чинна редакція ст. 222 ГК України «Досудовий порядок реалізації господарсько-правової відповідальності» закріплює даний порядок як право суб'єктів господарювання на власний розсуд вирішувати конфліктні ситуації шляхом подання претензії. Однак регулювання порядку досудового врегулювання господарських спорів не повинно обмежуватися рамками лише ст. 222 ГК

України, а має визначитися окремим розділом ГК України, для того щоб чітко встановити порядок реалізації господарсько-правової відповідальності (порядок і строки пред'явлення та розгляду претензії, повідомлення заявника про результати розгляду претензії). А щодо ГПК України, то його норми повинні бути спрямовані виключно на регулювання обов'язкового порядку здійснення господарського судочинства уповноваженим судовим органом. У зв'язку з цим із ГПК України слід виключити ст. 19, яка регулює загальні засади досудового врегулювання господарських спорів, а також положення ГПК, у яких міститься можливість відмови у відкритті судового провадження через недодержання обов'язкового досудового порядку вирішення господарського спору (п. 6 ч. 3 ст. 162 ГПК України та п. 6 ч. 5 ст. 174 ГПК України). Ці зміни, крім того, знімуть протиріччя стосовно обов'язку проводити досудове врегулювання господарського спору, коли це зазначено у законі. Адже обрання певного засобу правового захисту, у тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. У свою чергу, закріплення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : у редакції Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25 грудня 1997 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 1. – Ст. 169.
3. Конституція України : у редакції Розділу VIII від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1996 р. // Право України. – 1996. – № 12. – П. 8.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 1333.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів : Закон України від 23 червня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 33. – Ст. 427.
7. Степанова Т. В. Про деякі прогалини порядку досудового врегулювання господарських спорів / Т. В. Степанова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 195–197.
8. Гончарова О. В. До питання досудового врегулювання господарських спорів / О. В. Гончарова // Часопис Київського університету права. – 2012. – Вип. 2. – С. 393–396.
9. Граб С. О. Досудове врегулювання як одна з форм вирішення господарських спорів / С. О. Граб // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 171–180.
10. Ямпольський Г. В. Досудове врегулювання господарських спорів в сучасних умовах / Г. В. Ямпольський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 8. – С. 234–240.
11. Угода про міжнародне залізничне вантажне сполучення від 01.11.1951 в ред. 01.07.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_011.
12. Конституційна Комісія : пропозиції Вищого господарського суду щодо вдосконалення конституційного регулювання питань визначення судової системи України та юрисдикції судів [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/116606-konstituciyna_komisiya_propozicii_vischogo_gospodarskogo_sud.html.
13. Олійник Ю. Коротко про головне в новому господарському судочинстві / Ю. Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lawyerkhmelnytsky.wordpress.com/2017/10/25/korotko-pro-holovne-v-novomu-hospodarskomu-sudochynstvi>.
14. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

Стаття посвячена раскрытию вопроса о соотношении норм материального и процессуального права досудебного урегулирования хозяйственных споров. Определено, что по своему правовому характеру отношения по досудебному (претензионному) разрешению хозяйственного спора являются материальными, а не процессуальными. По нашему мнению, регулирование порядка досудебного урегулирования хозяйственных споров не должно ограничиваться рамками лишь ст. 222 Хозяйственного кодекса Украины, а должно определяться отдельным разделом, для того чтобы четко установить порядок реализации хозяйственно-правовой ответственности (порядок и сроки предъявления и рассмотрения претензии, сообщение заявителя о результатах рассмотрения претензии). Нормы Хозяйственного процессуального кодекса Украины должны быть направлены исключительно на регулирование обязательного порядка осуществления хозяйственного судопроизводства уполномоченным судебным органом. Считаем, что установление законом обязательного досудебного урегулирования спора ограничивает возможность реализации права на судебную защиту.

Ключевые слова: хозяйственные споры, досудебное урегулирование, претензия, судебная защита.

The article deals with the issue of the correlation of the rules of material and procedural law of pre-trial settlement of commercial disputes. It is determined that in its legal nature, relations with pre-trial (pre-tentious) resolution of a commercial dispute are material, and not procedural. In our opinion, the regulation of the procedure for pre-trial settlement of commercial disputes should not be limited only by Article. 222 of the Commercial Code of Ukraine, but should be defined in a separate section, in order to clearly establish the procedure for the implementation of economic and legal responsibility (the procedure and terms for the presentation and consideration of the claim, the notification of the applicant on the results of consideration of the claim). The norms of the Commercial Procedural Code of Ukraine should be directed solely at the regulation of the mandatory procedure for the implementation of economic proceedings by the competent judicial authority. We believe that the establishment by law of a mandatory pre-trial settlement of a dispute limits the possibility of exercising the right to judicial protection.

Key words: economic disputes, pre-trial settlement, claim9/, judicial protection.

